
Historična dokumentacija

1.04

UDK: 930.25(436): 355.097.2(497.1)"1914/1918"

Miha Šimac*

Drobec iz dunajskega Vojnega arhiva: članek iz *Jugoslavije 1917*

IZVLEČEK

Ob raziskovanju v Vojnem arhivu na Dunaju se je pri zapisu o vračajočem se stotniku Mocnayu našel tudi dokument oziroma rokopis, pisan v hrvaščini. Izkazalo se je, da gre za verni prepis dela z naslovom Srpski dobrovolj. korpus, objavljen v časopisu Jugoslavija, ki je izhajal v Rusiji v letih 1916–1917. Prispevek poskuša na kratko predstaviti nekaj biografskih informacij o omejenem stotniku Emilu Mocnayu; objavljeni transkript dokumenta pa na svoj način predstavlja spodbudo, da bi se – na podlagi takšnih dokumentov – poskušalo osvetliti tudi pogled habsburških oblasti na ustanavljanje prostovoljskih enot v Rusiji.

Ključne besede: 1. in 2. srbska prostovoljska divizija, Odesa, Ruski imperij, 1. svetovna vojna, Austro-Ogrska, stotnik Emil Mocnay, Jugoslavija

ABSTRACT

A FRAGMENT FROM THE VIENNA WAR ARCHIVES: AN ARTICLE FROM JUGOSLAVIJA 1917

While conducting my research in the Vienna War Archives, I discovered a document or a manuscript, written in Croatian, in the collection of records about Captain Mocnay and his return from Russia. It turned out that this was a meticulous transcription of the work entitled Srpski dobrovolj. korpus (Serbian volunteer corps), published in the Jugoslavia (Yugoslavia) newspaper, coming out in Russia in 1916 and 1917. The following contribution provides a short presentation of the biographical information about the aforementioned Captain Mocnay; and the published transcript of the document discovered represents, in a way, an encouragement that – on the basis of such documents – some light should also be shed on the outlook of the Habsburg authorities on the very formation of volunteer units in Russia.

* dr., asistent pri Katedri za zgodovino Cerkev in patrologijo, Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, SI – 1001 Ljubljana, miha.simac@teof.uni-lj.si

Keywords: 1st and 2nd Serbian Volunteer Divisions, Odessa, Imperial Russia, the First World War, Austria-Hungary, captain Emil Mocnay, Yugoslavia

Uvod

V zadnjem času je med zgodovinarji v ospredju zanimanja obdobje prve svetovne vojne. Posledično to pomeni tudi nova raziskovanja v različnih arhivih doma in na tujem. Za Slovence je v tem oziru posebej pomemben avstrijski Vojni arhiv na Dunaju s svojimi številnimi fondi. Ob zadnjem obisku te institucije sem se srečeval zlasti z gradivom, ki se je dotikalo vprašanja vračajočih se avstro-ogrskih vojakov, ki so se ob koncu leta 1917, zlasti pa po podpisu mirovnega sporazuma marca 1918, začeli vračati v monarhijo. Po ocenah češkega zgodovinarja Karla Pichlika je v začetku marca 1918 število vrnjenih vojakov v monarhijo znašalo okoli 120.000, ob koncu junija t. l. pa je naraslo na 5.170.000.¹ Cesarske oblasti v dvojni monarhiji so bile do teh vračajočih se vojakov izredno nezaupljive. Pri tem ni šlo le za vprašanje lojalnosti, pač pa tudi za vprašanje, kako so v ujetništvo sploh prišli. Za zaščito in preverjanje vračajočih se vojakov iz ruskega ujetništva so cesarske oblasti uvedle poseben sistem sprejemnih postaj oziroma taborišč in različne postopke preverjanja.² Vsakogar, ki se je vrnil iz ujetništva, je čakalo tudi zaslišanje, iz katerega so želeli izvedeti vse o tem, kje je služil, kdaj je padel v vojno ujetništvo, pa do tega, kako so zanj skrbele ruske oblasti. Seveda pri tem niso manjkala niti vprašanja, povezana z morebitnimi agitacijami ali delovanjem proti habsburški državi. Poleg tega je svoje delo opravljal tudi osrednji cenzurni urad, ki je pregledoval korespondenco, kar je tudi lahko vplivalo na ravnanje oblasti do posameznika. Pri tem so bili seveda izjemno pozorni zlasti na vse, kar je dišalo po prevratnih idejah, morebitnih omembah o sodelovanju v nasprotnikovih oboroženih silah ali prostovoljskih enotah, ki so se bojevale proti monarhiji. Teh pa ni bilo malo, če pomislimo samo na dobrovoljce – »kladivarje Jugoslavije«.³ Moj namen ni, da bi znova obširno pisal o njihovem formiranju, delovanju, težavah in nepravilnostih, do katerih je prihajalo. O vsem tem je bilo doslej zbranega že precej gradiva,⁴ predlani pa je izšla tudi nova knjiga s to tematiko.⁵

¹ Karl Pichlik, *Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni* (Ljubljana: Borec, 1968), 41.

² Prim. Alon Rachamimov, *POWs and the Great War: captivity on the Eastern front* (Oxford; New York: Berg, 2002), 194. Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918* (Ljubljana: Slovenska matica, 1971), 225.

³ Naslov zbornika, ki so ga uredili Ernest Turk, Josip Jeras in Rajko Paulin: *Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije* (Ljubljana; Maribor: Samozal. Sreskih organizacij Saveza ratnih dobrovoljca Jugoslavije, 1936).

⁴ Prim. Nikola Popović, *Jugoslovenski dobrovoljci u Rusiji 1914–1918, zbornik dokumenata* (Beograd: Udruženje dobrovoljaca, 1977). O slovenskih udeležencih gl. med drugim tudi novejši prispevek: Milisav Sekulić, »Slovenski dobrovoljci v srpskih osvobodilnih vojnah 1912–1918,« *Vojaška zgodovina*, št. 1 (2010): 7–55. Za objavo prevedel in uredil Marijan F. Kranjc. Pridobljeno 24. 11. 2015, http://freeweb.t-2.net/Vojastvo/dok/Zbornik17_dobrovoljci.pdf.

⁵ Prim. Milan Micić, *Srpsko dobrovoljačko pitanje u velikom ratu (1914–1918)* (Novo Miloševo: Banatski kulturni centar; Beograd: Radio-televizija Srbije, 2014).

Med zaprašenimi akti

Predstavil bi rad le kratek dokument iz dunajskega Vojnega arhiva, na katerega sem naletel ob iskanju podatkov za enega od slovenskih vojakov. Gre za zanimiv zapis, pisan v hrvaščini, ki je bil 25. junija 1918 poslan vojnemu ministrstvu.⁶ Zanimanje mi je vzbudil že naslov na prvi strani akta, ki se glasi *Sudslavishe Freiw. Armee in Russland*. O kateri južno-slovanski prostovoljski armadi v Rusiji je govora? Nadaljnje prebiranje dokumenta je podalo odgovor na to vprašanje: gre za poročilo, ki ga je 10. oddelku vojnega ministrstva posredoval cenzurni urad. V spremnem tekstu piše tako:

In der Anlage wird aus einer an die Zensurabteilung gelangten Sendung des kgl. Ung. Honvdhauptmanns Emil Mocnay des Honv. I. R. 25 unter Anschluss einer deutschen Übersetzung ein Manuskript vorgelegt, welches die Bildung und die Schicksale der südslawischen Freiwilligen-Armee in Russland zum Gegenstande hat und für die Beurteilung der in diese Armee eingetretenen k.u.k. Kriegsgefangenen immerhin nicht ohne Bedeutung ist. Falls das Manuskript dort nicht benötigt wird und eine Ausfolgung an den anscheinend aus der russ Kgf. Schafft zurückgekehrten Hptm. Mocnay für zulässig erachtet wird, bitet die Zensurleitung um Rückstellung des Manuskriptes.⁷

Dokument je pričakovano vzbudil mojo pozornost, saj opisuje nekatere usodne trenutke in delovanje srbskih prostovoljskih divizij v času njihove formacije in delovanja. Odkriti akt v celoti sestavljajo trije deli: prvi in zadnji del sta v bistvu spremni dopis in pripombe avstrijskih organov, osrednji del pa predstavlja rokopisno poročilo in njegov nemški prevod v tipkopisu. Na podlagi notice, ki jo zasledimo v dokumentu, so dodatna raziskovanja razkrila, da gre pri tem rokopisu pravzaprav za nepodpisan članek, ki je bil objavljen v časopisu *Jugoslavija – organ Slovencev*. Časopis je v letih 1916–1917 izhajal v Rusiji, natančneje v St. Peterburgu. Prispevki v njem so bili pisani v ruskem, srbskem, slovenskem ali hrvaškem jeziku. Prva (dvojna) številka je izšla 8. oktobra 1916;⁸ zadnja, 9. številka pa 14. septembra 1917. O samem časopisju je bilo že veliko povedanega, bolj zanimivo je, da je o njem že zgodaj bila obveščena tudi cesarska oblast.

⁶ Celoten dokument se nahaja v fondu vojnega ministrstva – 10. oddelek, ki se je ukvarjal tudi z vojnimi ujetniki. – ÖStA/KA, KM 1918, Abt. 10. Kgf, 10/44 - 4991 – , karton 2182, Nr. 5168.

⁷ V prostem prevodu bi lahko zapis povzeli takole: *V prilogi vam iz oddelka enega od cenzurnih uradov posredujemo rokopis (in priložen nemški prevod) stotnika ogrskega domobranstva Emila Mocnaya, pripadnika 25. ogrskega domobranskega pehotnega polka. [Rokopis] opisuje nastanek in usodo južnoslovanske prostovoljske armade v Rusiji, v kateri vojni ujetniki niso bili brez vpliva. Če spisa pri postopku ugotavljanja iz Rusije vračajočega se stotnika Mocnaya ne potrebujete in ne bo vplival na njegovo preiskavo, prosimo, da rokopis vrnete cenzurnemu uradu.*

⁸ Iz zapisa v prvi številki razberemo, da je bila izdaja prve številke mišljena že prej: »Zaradi neobičajnih tehničnih težko se je izdaja prve številke našega lista zavlekla za več kot tri mesece.« – *Jugoslavija*, 8. 10. 1916, 11.

Nekatere ugotovitve

V arhivu odkriti rokopis je dejansko verni prepis dela prispevka z naslovom *Srpski dobrovolj. korpus*, objavljenega v dvojni (7-8) številki *Jugoslavije*, ki je izšla 9. julija 1917.⁹ Razbrati je, da je v rokopisu zajet le prvi del razprave, ki je bila širše zastavljena. Nadaljevanje te razprave dejansko zasledimo še v naslednji, zadnji številki; predvideni zaključni, tretji del pa ni bil nikoli natisnjen, saj je časopis prenehal izhajati. Zdi se, da je bil prav ta rokopis zanimiv tudi za avstrijske oblasti, vendar pa iz priloženih dokumentov ni mogoče ugotoviti, kako so oblasti ocenjevale njegovo dejansko vrednost, kakor tudi ne, kako je vplival na ocenjevanje Mocnayevega delovanja v ruskem ujetništvu in na njegov položaj v habsburškem imperiju po vrnitvi leta 1918. Ob tem se nam postavlja še cela vrsta dodatnih vprašanj: kdo je sploh bil stotnik Mocnay, kako je bil povezan s tem prispevkom in s prostovoljci v Rusiji? Je bil on avtor prispevka ali pa je prispevek le prepisal, da bi ga pozneje morda lahko kako uporabil? Časopisni prispevek in v arhivu odkriti rokopis nam žal ne dajeta odgovora na ta vprašanja, saj natisnjena razprava v časopisu ni podpisana, podpisa pa ni niti v rokopisu. Zato pa je bilo mogoče na podlagi arhivskega gradiva in drobnih časopisnihotic vsaj nekoliko odgovoriti na prvo vprašanje.

Emil Mocnay – stotnikov biogram

V Vojnem arhivu hranijo tudi fond, ki obsega personalne mape vojaških častnikov in generalitete. Vojaške oblasti so namreč želele imeti dober vpogled v sposobnosti in znanja svojih častnikov. V ta namen so že v 18. stoletju pričeli voditi poročila o svojih aktivnih častnikih. Tovrstna popolnoma ohranjena letna poročila oz. *Conduitesliste*, ki jih hranijo v Vojnem arhivu na Dunaju, segajo v leto 1824. V njih so vodili osebne podatke častnikov, njihovo versko pripadnost, zdravstveno in premoženjsko stanje, njihove vojaške sposobnosti in znanja, premestitve in povišanja ter značajske ocene. Z vojaškimi reformami leta 1868 so vojaške oblasti dotedanje *Conduitesliste* zamenjale s *Qualifikationslisten*, ki so bila še bolj podrobna letna poročila o posameznem častniku. Tako so imeli vsi častniki habsburške armade t. i. personalne mape, v katerih so vsako leto ocenjevali njihovo delo, znanja, značajske značilnosti in primernost za nadaljnjo službo oz. morebitna povišanja.¹⁰ V tem fondu je bilo v kartonu 2090 mogoče odkriti nekaj drobcev o avtorju. Žal je njegova ohranjena personalna mapa v tem fondu zelo skromna, saj obsega le predvojni čas za leti 1892 in 1893. Kljub vsemu pa nam podaja vsaj osnovne podatke o avtorju spisa.

Emil Mocnay je bil rojen leta 1872 v kraju Valis-Selo¹¹ na Hrvaškem. Zanimivo je, da je na ovojni srajčki – redkost v tem fondu! – zapisan drugačen mesec rojstva,

⁹ Prim. *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 40–43.

¹⁰ Prim. *Qualifikationslisten*, pridobljeno 23. 11. 2015, <http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=3064>.

¹¹ Vališ Selo oziroma Valis – del današnje župnije Cetingrad na Hrvaškem.

kakor ga najdemo zapisanega v dokumentu. Na ovojnici je tako nekdo z nalivnikom navedel, da je bil Emil rojen 21. oktobra 1872; na prvi strani dokumenta pa je mogoče prebrati, da je bil rojen 21. novembra tega leta.¹² Iz zapisa izvemo, da je bil rojen v družini ogrskega domobranskega polkovnega zdravnika¹³ katoliške vere. Domovinsko je bil pristojen v Križ (Komitat Belovar). Zapisali so še, da je absolviral pet razredov gimnazije v Rakovcu pri Karlovcu z dobrim uspehom. V letih 1887/88 do 1891/92 se je šolal v pehotni kadetnici v Karlovcu in jo končal z dobrim uspehom. Dne 18. avgusta 1892 je kot častniški namestnik (*Cadetofficiersstellvertreter*) vstopil v aktivno vojaško službo, in sicer je bil dodeljen k 53. pehotnem polku nadvojvode Leopolda.

Med njegova znanja jezikov so zapisali, da dobro govori in piše nemško, v pisavi in besedi popolnoma obvlada hrvaški jezik, madžarsko pa govori le za silo. Značajске ocene v tem letu so razkrile, da je Emil Mocnay miren, dobro seznanjen s svojimi nalogami – vendar te poklicne obveznosti pozna zadovoljivo (»genugend«), kar ni bila ravno spodbudna ocena. Zato pa so zapisali, da zelo dobro vodi svojo četo in da je v tem letu dobro usposobil četo rekrutov. Očitno bo torej uporaben tudi kot inštruktor. Službeno je bil do svojih nadrejenih pokoren, do sebi enakih tovariški in odprt, do podrejenih pa primerno strog, z dobro interakcijo in primerno previden. Izven službe so ga ocenjevali kot tovariškega, skromnega v stiku z višjimi, s svojim zgledom, življenjem in ravnanjem pa je bil ocenjen za vrednega čina poročnika.¹⁴

Neposrednih podatkov o njegovi nadaljnji karieri v tem fondu ni najti, a lahko upravičeno sklepamo, da je ostal v vojaški službi. To nam potrjuje tudi časopisna notica, iz katere je razvidno, da je bil 1. maja 1897 poročnik Emil Mocnay povišan v nadporočnika.¹⁵ Takrat je služboval pri 27. ogrskem domobranskem pehotnem polku, ki je imel svoj sedež v Sisku.¹⁶ Pozneje je napredoval v čin stotnika in s tem činom se je ob začetku prve svetovne vojne podal na fronto.¹⁷ Zdi se, če sklepamo iz omenjenega dokumenta, da je bil v tem času pripadnik 25. ogrskega domobranskega polka.¹⁸ Omenjeni polk je bil ustanovljen leta 1889 in je imel svoj sedež v Zagrebu. Sestavljen je bil iz treh bataljonov; prvi in tretji bataljon sta bila skupaj s poveljstvom v Zagrebu, drugi bataljon pa se je nahajal v Varaždinu. Leta 1914 je bil zagrebški 25.

¹² Žal je bil kraj (in z njim matične knjige omenjene župnije) požgan, zato navedenih podatkov ni bilo mogoče preveriti. Za informacije o tem se zahvaljujem Lidiji Sambunjak.

¹³ Morda gre za polkovnega zdravnika 2. razreda, dr. Adolfa Mocnaya. Leta 1876 ga omenja notica v vojaškem časopisu *Militär-Zeitung*. Prim. *Militär-Zeitung*, 13. 11. 1876, 599. Pridobljeno 23. 11. 2015, <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=mil&datum=18760913&seite=7&zoom=33&query=%22Mocnay%22&provider=P03&ref=anno-search>.

¹⁴ ÖSTA/KA, Quali, Ktn. 2090, Mocnay Emil.

¹⁵ Prim. *Pester Lloyd*, 25. 4. 1897. V časopisu so njegov priimek zapisali kot *Mocnai*.

¹⁶ Prim. *Wiener Zeitung*, 16. 5. 1897, 12.

¹⁷ V tej enoti sta služila tudi Josip Broz in hrvaški pisatelj Miroslav Krleža. Prim. *Miroslav Krleža*, pridobljeno 23. 11. 2015, <http://www.lzmk.hr/images/krleza/zivotpis%20krleze%20iz%20krlezijane.pdf>.

¹⁸ Cesarska vojska je bila v osnovi sestavljena iz treh delov: skupne vojske, avstrijskega domobranstva (Landwehr) in ogrskega domobranstva (Honved). V tem primeru je govor o enotah ogrskega domobranstva.

ogrski domobranski polk vključen v 42. domobransko pehotno divizijo in ob začetku vojne poslan na srbsko bojišče. Pozneje je bila divizija poslana na rusko fronto. Tam se je znašel tudi stotnik Mocnay in padel v rusko ujetništvo. V *Seznamih izgub (Verlustliste)*, ki so jih objavljale cesarske oblasti, se sicer najde drobna notica, ki nam le deloma podaja oporno točko za iskanje odgovora na to vprašanje. V *Seznamu izgub* št. 540 z dne 22. marca 1917 piše tako: »Mocnai Milan, hptm. i. d. res. LIR 25, 1872, Kroatien, Zagreb, kriegsgefangen, Russland.«¹⁹ Kljub nekoliko drugačnemu zapisu imena (kar pa ni ne presenetljivo in ne redko!) lahko upravičeno domnevamo, da gre v resnici za že omenjenega stotnika Mocnaya. Žal pa je to le oporna točka, saj so *Seznami izgub* pisani za nazaj in za daljše časovno obdobje. To, da je bil zajet že mnogo prej, bi lahko sklepali tudi na podlagi zapisanega stotnikovega poročila, saj opisuje dogodke, ki so se dogajali sredi leta 1916, torej precej pred datumom, ki ga omenja *Seznam izgub*. Zato na vprašanje, kdaj je Mocnay zares prišel v vojno ujetništvo, (za zdaj) žal ne poznamo pravega odgovora.²⁰ Iz zapisa pa razberemo, da je bil v ujetništvu, kot kaže, precej vpet v dogajanja med dobrovoljci in da se je najbrž, skupaj z mnogimi drugimi častniki in vojaki, tudi sam znašel v Odesi. Njegovo življenje in delovanje v ujetništvu je tako za zdaj slabo poznano, iz omenjenega spremnega dopisa pa je mogoče razbrati, da se je leta 1918 vrnil v habsburško monarhijo. Ob tej priložnosti so te zapise posredovali tudi vojnemu ministrstvu, da bi jih uporabilo pri ocenjevanju primernosti delovanja cesarskega stotnika v ruskem ujetništvu.

Sklep

Po naključju odkriti arhivski dokument današnjim raziskovalcem ne prinaša nič novega, na neki način pa vendarle predstavlja spodbudo, da bi – na podlagi takšnih dokumentov – poskušali osvetliti tudi habsburški pogled na ustanavljanje prostovoljskih enot v Rusiji in drugod.

Še beseda o prepisu

Že večkrat omenjeni dokument podajamo v prepisu le tistega dela razprave, ki ga najdemo v rokopisnem poročilu v Vojnem arhivu.²¹ Nemški prevod in spremni dopis, ki je bil deloma že citiran, se mi v tem oziru nista zdela potrebna takšne objave. Je pa zato prav nemški tipkopis tega poročila znatno olajšal vprašanja pri prebiranju rokopisa, zlasti kar zadeva zapise različnih imen in priimkov častnikov ali vpletenih,

¹⁹ *Seznam izgub (Verlustliste)* Nr. 540, 22. 3. 1917, 4, pridobljeno 24. 11. 2015, http://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/AC08513816_Verlustliste_Nr_0540/4/. Za opozorilo na ta zapis se zahvaljujem Mitji Kapusu.

²⁰ Morebitni odgovor bi morda našli v fondu kartotečnih seznamov vojnih ujetnikov, ki ga hrani Vojni arhiv na Dunaju (AT-OeStA/KA VL KgfK 1914–1918). Žal tega zaradi časovne stiske nisem mogel storiti.

²¹ Za pomoč, dodatno preverjanje prepisa in opozorila se iskreno zahvaljujem zgodovinarju Mihi Slugi.

ki jih poročilo navaja. Dodatno preverjanje in ugotavljanje razlik med zapisom v časopisu in rokopisu sta pokazala nekatera manjša odstopanja. Prva ugotovitev je že ta, da gre pri rokopisu za napačen vrstni red članka. V resnici je morda do napake prišlo tudi pri avstrijski oblasti. Na začetku bi moralo namreč biti poglavje, ki ga v prepisu najdemo pozneje pod naslovom *Osnovne pogrješke*. Kljub temu, da bi lahko tu vrstni red obrnil, sem se odločil, da ohranim vrstni red, kakor ga najdemo v Vojnem arhivu. Druga ugotovitev, ki jo je mogoče opaziti pri primerjavi zapisov, je, da so ponekod v zapisu nekatere drobne razlike bodisi v zapisu besed bodisi včasih celo v različnih zapisih glede vojaških enot (v rokopisu denimo piše *srpskom korpusu*, v časopisu pa *srpskom dobrovoljačkom odredu*). Na morebitne opaznejše razlike med obema zapisoma ali uporabo različnih besed opozarjam z opombami oziroma, če se je zdelo potrebno, tudi v tekstu z oglatim oklepajem. Kolikor je bilo v danih okoliščinah mogoče, sem zapis poskusil dopolniti še s primernimi opombami in pojasnili.

**TRANSKRIPT:
[SRPSKI DOBROVOLJ. KORPUS]²²
TRAGEDIJA I. divizije**

Početkom prolječa 1916, bila je več sformirovana I. dobrovol. Div.[izija]. 21. aprila²³ stigoše s Krfa srbijanski oficiri, da preuzmu komandu. – Srpska vlada očevidno nije gledala na taj čitav dobrovoljački pokret i zato je poslala u Odesu²⁴ ne najbolje i najspremnije ljude, kao što bi trebalo. Među poslanim oficirima bilo je doduše ljudi na svome mjestu, no većinoma nije ni izdaleka odgovarala svojoj zadaći. Tako n. pr. komandat divizije puk. Hadžić²⁵ u Srbiji upropastio par divizija [i bio] uopće poznat kao nesposoban oficir, drugih zasluga nije imao. – Srbijanski oficiri su prosto nastavili svoju običajnu usko vojničku djelatnost ne vodeći ni malo računa o osobitom karakteru nove vojničke jedinice. Osim običnih pogoda nazivali su vojnike još »Švabama« i »Madžarima« i to bilo je sve. – Nitko ne može reći, da je u dobrov. odredu disciplina nepotrebna. No isto tako nitko ne može poreći, da prema vojniku, koji je za neku ideju žrtvovao svoju imovinu, svoju obitelj, i već iznio sam sebe možda vječnim izgnanikom, mora postupati posve drugačije nego s običnim vojnikom, koji služi pod – moraš.

O tom se nije ni malo vodilo računa. Postupak s vojnicima u Austriji nečovječan

²² Naslov v objavljenem prispevku, ki je na začetku, je v rokopisu dejansko šele pozneje. Prim. transkript rokopisa in *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 40.

²³ V časopisnem prispevku točen datum ni naveden. Piše le: »u aprilu«. Prim. ibid.

²⁴ Odesa – danes četrto največje mesto v Ukrajini. Leži ob severozahodni obali Črnega morja.

²⁵ Stevan Hadžić (1868–1931), general srbske vojske in armadni general vojske Kraljevine Jugoslavije. Štirikrat je bil minister vojske in mornarice. V času prve svetovne vojne je bil polkovnik Hadžić poveljnik šumadijske divizije v cerski bitki 1914.; avgusta t. l. je postal načelnik štaba srbske vojske. Vrhovno poveljstvo ga je februarja 1916 s Krfa poslalo v Rusijo, da bi formiral srbske prostovoljske divizije. Poveljnik srbske prostovoljske divizije je bil do marca 1917, ko je bil poslan za vojaškega poslanika v Romunijo, kjer je deloval do leta 1919. Gl. Mile S. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije; Dobra, 2004), 157.

je i okrutan. No austrijska se kasarna vojnicima dobrovoljcima stala činiti upravo nekim izgubljenim rajem, kad su na svojim leđima osjetili težinu nove discipline. – Daskoro je došlo do toga, da nitko nije vidio ništa čudnovato[*g*] u tom, da se batina n. pr. kuhara, zato što je po mišljenju komandanta metnuo u čorbu premalo paprike itd. – Novac dobivani za hranu, vojnicima upravo se bestidno krao. Kod Rusa je u vrijeme staroga režima krađa bila usavršena upravo do virtuoznosti, pa ipak se ruske istražne komisije s[*ne*] bivaju, kad [se] upoznaju sa gospodarenjem u srpskom korpusu²⁶. – Nije bilo bolje ni držanje prema oficirima dobrovoljcima. Na njih se je gledalo s visoka, često [i] prezirno. Događalo se, da je oficir Srbijanac izjavio oficirima dobrovoljcima, da ih prezire, jer su prekršili zakletvu vjernosti Austriji. – Da slika bude potpuna, valja još istaknuti, da su se oficiri Srbijanci međusobno grizli i intrigali jedni protiv drugima. Jedna od tih intriga navodila²⁷ je tako kobnim posljedica-ma za čitavu dobrovoljačku akciju, da se na nju moramo pobliže osvrnuti. – Među pridošlim oficirima bila je dosta jaka grupa nezadovoljnih s tim, što je komandantom divizije naznačen puk. Hadžić. Vođa nezadovoljnih bio je sadašnji načelnik štaba Kučaković.²⁸ Da se riješe Hadžića, oni zamisliše lukav manevar. Ljetom 1916. poslaše srpskoj vladi telegram, da se osnovala II. divizija,²⁹ i da je prema tome potrebno, da u Rusiju dođe general, koji će primiti komandu korpusom. Učinili su to zato, da izbiju glavnu komandu iz Hadžićevih ruku. – Srpska se vlada odazvala i otpremila u Rusiju gen. Živkovića,³⁰ s većim brojem oficira. Puk. Hadžić nije htio, da čeka dok Živković stigne u Rusiju, već je upotrijebio zgodnu priliku, da [je] prilikom istupa Rumunjske odveo na svoju ruku³¹ diviziju na front u Dobrudžu.³² On je znao, da će se divizija dobro držati, pa se nadao, da će pri tom nešto za sebe učariti. – To još nije ni tako zlo. Gore je bilo to, da divizija nije ni izdaleka bila opremljena i oboružana, kako treba. No, Hadžić nije mogao čekati pošto je svaki čas mogao, da bane gen.[*eral*] Živković i da preuzme nad njim komandu. – Tako se dogodilo, da su dobrovoljci pred odlično opremljenom bugarskom i njemačkom vojskom osvanuli gotovo goloruki, bez

²⁶ V časopisnem prispevku je tu zapisano: »u srpskom dobrovoljačkom odred«. – *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 41.

²⁷ V časopisnem prispevku piše: »urodila«. Prim. *ibid*.

²⁸ V rokopisu napačno zapisan priimek (medtem ko je v objavljenem prispevku pravilen zapis). V resnici gre za generala Dragutina Kušakovića (1875–1930). Od marca do novembra 1916 je bil pomočnik komandanta *srbske dobrovoljačke divizije*; od novembra 1916 do aprila 1917 pa načelnik štaba te divizije. Prim. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije*, 190. Na podlagi teh podatkov lahko tudi razberemo, kdaj je Mocnay te zapiske že delal.

²⁹ Časopisni zapis: »II. dobrovoljačka divizija«. Prim. *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 41.

³⁰ Mihailo Živković - Gvozdeni (1856–1930), srbski general in vojni minister v Kraljevini Srbiji. Udeleženec srbsko-turških vojn, srbsko-bolgarske vojne, balkanskih vojn in prve svetovne vojne. Junija 1916 je bil postavljen za poveljnika srbskega prostovoljskega korpusa v Rusiji.

³¹ I. divizija prostovoljcev je bila takrat v resnici vključena v 47. ruski korpus, zato bi torej polkovnik Hadžić težko dejanje, ki mu je očitano, storil popolnoma sam, na svojo roko.

³² Obsežna pokrajina med spodnjim tokom reke Donave in Črnim morjem. Južni del pripada Bolgariji, severni pa Romuniji. Operacije v tej pokrajini so jeseni 1916 imele namen preprečiti invazijo centralnih sil v Romunijo in ustvariti pogoje za vdor v Bolgarijo. V teh bojih se je izkazala tudi I. srbska dobrovoljačka divizija.

čestitih pušaka, bez municije, bez topova – ukratko: bez svega. Trebalo je prije svega oteći od neprijatelja oružje, da se imaš s čime boriti. Čitava kampanija u Dobrudži bila je nesretna.³³ Ruske je vojske bilo malo, a rumunjska nije mnogo vrijedila. Dobrovoljci su neprestano bili u pogibelji, da će biti zarobljeni. Od ranjenih³⁴ spasio se redovito samo onaj, koji je mogao, da uteče. Ostali su se ili sami ubijali ili su padali u ruke neprijatelja. – Svi su dobrovoljci znali, da ih je u tako užasne prilike dovela proračunana sebičnost nekolicina viših oficira, a u prvom redu čežnja puk. Hadžića za generalskim »pagonima«. Svaki si može lahko predstaviti, kako je to moralo djelovati na dobrovoljce. – Uza sve to, dobrovoljci su se borili tako junački, da su izazivali udivljenje u prijatelja i neprijatelja, ali sve junaštvo, sva požrtvovalnost vojnika nije mogla postignuti, da se postupak prema vojnicima prom[il]jeni na bolje. Što više, okrutnost prema vojnicima prešla je baš u Dobrudži sve granice. Mnogo je vojnika bilo postrjelano na osnovi raznih sumnja, koje su većinoma bile apsolutno nepravedne. U mjesec i pol dana I. srbska divizija izgubila je devet desetina ljudi i morala je radi toga biti povučena sa fronta u okolicu Odesa. Materijalni gubitak je bio vrlo velik. No moralni gubitak bio je kud i kamo veći i strašniji. Nisi upravo mogao, da prepoznaš one ljude, koji su pred nekoliko mjeseci došli u Odesu puni idealizma, zanosa i vjere u narodnu stvar. To su sada bili ljudi razočarani, demoralizirani, bez volje za išta.³⁵ Srbijanske oficire, koje su isti vojnici pred pola godine dočekali kao neke bogove, mrzili su sada više nego išta na svijetu. U tom moralnom slomu bila je baš i tragedija I. srpske divizije;³⁶ tragedija, koju su skrivili isključivo viši srbijanski oficiri svojim bezobzirnim i divljačkim postupanjem prema onim vojnicima, koji su predstavljali upravo cvijet srpskog naroda u Austriji. Šteta velika i neprocjeniva šteta, što je taj prekrasni cvijet bio nemilosrdno pogažen, grubom soldačkom čizmom. –

III. Tragedija II. divizije

U to vrijeme stiže u Rusiju gen. Živković, da preuzme komandu korpusa. Mjesto običajnih dviju divizija nije bilo nijedne. Formiranje II. divizije, za koju su se nadali predobiti Čehe zarobljenike, zapeo je u početku. Nije bilo izgleda, da će se normalnom agitacijom u skoro u vrijeme moći sakupiti dovoljan broj ljudi. Kušaković i njegovi prijatelji našli su se u grdnoj neprilici. Da se iz te neprilike izvuku, oni se baciše na besavjesno drsko i pustolovno poduzeće. – Još 4. januara 1916 odredio je bivši ruski car,³⁷ da se zarobljenici Jugosloveni mogu skoncentrirati na području odeskog vojnog okruga. To je bilo učinjeno na molbu srpskog poslanstva, da se na taj

³³ V časopisu uporabijo besedo »nesrečna«. Prim. *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 41.

³⁴ V časopisu piše: »od ranjenika /.../«. – Ibid.

³⁵ O teh odvratajočih nastopih nekaterih srbskih častnikov in »ohladitvi navdušenja« ter o tem, da je prišlo »do obžalovanja vrednih dogodkov«, so pisali še 29. 6. 1930 v *Ilustriranem Slovencu*, prilogi *Slovenca*. Zapis se najde pod naslovom *V znamenju vidovdanskih tradicij s podnaslovom Jugoslovanski vojni prostovoljci*. Gl. *Ilustrirani Slovenec*, 29. 6. 1930, 205.

³⁶ V časopisu piše: »I. srpske dobrovoljačke divizije«. – *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 41.

³⁷ Zadnji ruski car Nikolaj II. (1868–1918). Vladal je od 1. 11. 1894 do 15. 3. 1917.

način olakša agitacija za dobrov.[oljački] odred. Careva se odredba u početku izvršila samo što se tiče zarobljenih oficira. Gotovo svi zarobljeni oficiri Jugosloveni bili su dovedeni u Odesu i tamo se među njima agitiralo da stupe u odred. Oni, koji nisu htjeli stupiti bili su vraćeni u zarobljeničke logore. – Tom se carskom naredbom poslužise sada puk. Kušaković i njegovi pomoćnici, da po što po to u što kraće vrijeme sformiraju II. diviziju i da tako opravdaju onaj telegram srpskoj vladi, na osnovu kojeg je gen.[eral] Živković bio poslan u Rusiju. – Kao što su prije u Odesu bili dopremili³⁸ [sic!] zarobljeni oficiri, bez obzira da li su htjeli stupiti u dobrovoljce, tako se sada počelo dopremati i zarobljene vojnike Srbe, Hrvate i Slovence. No dok se zarobljene oficire na lijepi način pitalo, hoće li da stupe u odred, a one koji nijesu³⁹ [sic!] htjeli otpremalo nazad u ropstvo; prema zarobljenim vojnicima se sada upotrijebila sasvim druga taktika. Svaka se partija zarobljenika tjerala pod ruskom stražom ravno u kasarnu dopunskog bataljona I. divizije. To je dugačka, niska zgrada, vječno mračna, vječno vlažna i vječno hladna, slična više tamnici nego čemu drugomu. Pa i zaista sad je toj mračnoj zgradi bilo smoteno da posluži kao marmetinska⁴⁰ tamnica za nedužne mučenike niskih ličnih interesa i nepoštenih intriga. Prvi su tamo bili dovedeni 1. oktobra 1916 zarobljenici, koji su se nalazili dotle na poslovima u odeskom kotaru.⁴¹ Bilo ih je oko 1000 većinom Hrvata i Slovenaca. U kasarni im se jednostavno objavilo, da se po volji ruskog cara moraju mobilizirati svi južni Slaveni, pa da se zato neće obazirati na to, hoće li oni da stupe u dobrovoljce ili neće. Zatim ih je komandant baona⁴² udijelio u čete. Posve je prirodno, da su zarobljenici protestovali. Zato su se noći 1–2 oktobra ti zarobljenici bili u grupama od 10–15 ljudi izvedeni pred nekakovu obližnju šupu, gdje ih se linčovalo. Nakon linčovanja pristala je polovina isprebijanih, da ih se uvrsti u čete. Oni koji su ostali nepokolebljivi zadržani su u kasarni, gdje nisu dobijali nikakve hrane. Kroz dan su ležali izmučeni i isprebijani kao mrtvi, na podu kasarne. Pred večer su se dovađale uvijek nove žrtve, a u noći se nastavljalo linčovanje. – Svake noći bilo je nekoliko ljudi tako isprebijano, da su ih drugi dan morali voziti u bolnicu. Osim toga su svake noći, jedan ili dva čovjeka ostali mrtvi, i kako se naknadno saznaje, takvi su mrtvaci bili potajno bacani u more kraj Odese. Sad više nije tako čudo, što su u to vrijeme često izvlačili iz mora po kojeg »utopljenika« austrijskog zarobljenika. Koliko je ljudi platilo glavom Kušakovićevu intrigu, ne može se tačno ustanoviti. U svakom slučaju bilo [ih] je poubijano najmanje 30 ljudi! – Kasarna se nalazi u najživljem⁴³ dijelu Odese. Jauci i pomaganja

³⁸ Napačno zapisano. V časopisnem prispevku beremo: »dopremeni«. – *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 41.

³⁹ V časopisu le: »nisu«. – Ibid.

⁴⁰ Zapor *Tulianum* (pozneje imenovan tudi mameirtinske ječe) je bil zapor v starem Rimu, ki naj bi ga dal postaviti legendarni šesti rimski kralj Servij Tulij (578 pr. Kr.–534 pr. Kr.). Zaporniki naj bi tu čakali na odločitev o svoji usodi; največkrat smrtni kazni. Po izročilu naj bi bila tu zaprta tudi apostola Peter in Pavel, zato so pozneje tam postavili cerkev Svetega Petra v ječi (San Pietro in Carcere). V 16. stoletju so cerkev prevzeli tesarji, zato danes tam stoji cerkev Sv. Jožefa (San Giuseppe dei Falegnami).

⁴¹ V časopisu so uporabili besedo »ujezdu«. – Ibid., 42.

⁴² Baon – nem. kratica za bataljon. Besedo bataljon so uporabili v časopisu. – Ibid.

⁴³ »Najživahnijem«. – Ibid.

nesretnih⁴⁴ žrtava budili su iz sna odeske građane i sve je bilo uzrujano nečovječim postupanjem i bezsmislenom okrutnošću. No nitko nije smio da protestuje, jer je u to vrijeme svu Rusiju davila željezna ruka Stürmerova⁴⁵ režima. Oni, koji su sve ove zločine radili imali su potporu ruskih vlasti što⁴⁶ je bilo dosta. – A što su u to vrijeme radile gospoda koja se vole isticati kao zastupnici naroda, kao neki veliki borci za slobodu i za čistu jugoslavensku ideju? Gdje je u to vrijeme bio grlati dr. Jambrišak?⁴⁷

Dok su nesretne žrtve stenjale, maukale i umirale pod rukama krvnika, dr. Jambrišak sa svojim štabom sjedio je negdje u »Sjevernoj gostionici« i gutao rujno vino, za novac, koji je dobio iz nepoznatih izvora. Pijani jezik je lijeno premetao po ustima⁴⁸ dok je veliki »političar« izricao svoje mudre izreke kao n. pr. »He, he Hrvat je mašina, treba ga samo naviti pa će ići kamo god hoćeš ... He, he sve su to frankovci ... Treba ih sve dobro izlupati ... He, he, sve izdajice treba poubijati.⁴⁹ Što treba žaliti razne »bundaše« zagorske glupane.« – I sada taj gospon [sic!] koji je naknadno pomoću neke gadne intrige postao članom »Jugoslovenskog odbora«,⁵⁰ izjavljuje u glasilu istog Odbora »Slovenskom jugu«,⁵¹ da on preuzima odgovornost za sve one zločine, koji su počinjeni kod sformiranja II. divizije, i još se cinički hvali, da njemu pripada inicijativa nasilnog verbovanja za tu diviziju.

Osobito sramotnu ljagu kod sformiranja II. div. baca to,⁵² što se redovito svakog zarobljenika opljačkalo, i to bez razlike, da li se dotični javio ili ne. Dok je jedna žrtva stenjala pod udarcima, koje su na nju sipali kako kišu i nastojala da zaštititi rukama svoju nesretnu glavu, u isto vrijeme su vješte ruke prodirale u džepove i otimele one sirotinjske novce, koje su ljudi prištedili radeći po Rusiji kako zarobljenici uz plaću od 10–15 kop[ejk] dnevno. Kod tog posla su se odlikovali i neki inteligentni

⁴⁴ »Nesrećnih«. – Ibid.

⁴⁵ Boris Vladimirovič Stürmer (27. 7. 1848–9. 9. 1917), ruski pravnik, predsjednik ruske vlade od 20. januara do 23. novembra 1916. Med marcem in julijem je vodil tudi notranje ministrstvo, od julija do novembra pa je kot predsednik vlade bil še zunanji minister. V času njegove vlade je državo zajela huda inflacija, zlom transportnega sistema, kar je pozneje vodilo tudi do pomanjkanja hrane med državljani. Gl. *Boris Vladimirovič Stürmer*, pridobljeno 23. 11. 2015, http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/shturmer_boris_vladimirovich.

⁴⁶ »I to«. – *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 42.

⁴⁷ Zdravnik dr. Milivoj Jambrišak (1878–1943); udeležene balkanskih vojn, prve in druge svetovne vojne. V času prve svetovne vojne je bil mobiliziran v avstro-ogrsko vojsko, leta 1916 pa je v Galiciji padel v rusko ujetništvo. Kot prostovoljec je pristopil v I. srbsko prostovoljsko divizijo. Ob koncu leta 1916 je postal član Jugoslovenskega odbora v Londonu in kot njegov delegat deloval pri prostovoljskem korpusu Srbov, Hrvatov in Slovencev vse do oktobra 1917. Takrat je postal novi predstavnik Jugoslovenskega odbora v Rusiji, kjer je deloval v Odesi in St. Peterburgu. Gl. M. Demetrovič, »Jambrišak Milivoj,« v: *Enciklopedija Jugoslavije, 4. knjiga* (Zagreb, 1960), 455.

⁴⁸ »Pijani se jezik lijeno premetao po ustima ...« – *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 42.

⁴⁹ »Treba dobro izlupati ... /.../ sve izdajice treba ubiti /.../ gospodin.« – Ibid.

⁵⁰ Jugoslovanski odbor so sestavljali politični emigranti iz Avstro-Ogrske. S predstavniki Srbije je na grškem otoku Krfu julija 1917 s predstavnikom srbske vlade Nikolo Pašićem podpisal Krfsko deklaracijo. Ta je predvidevala ustanovitev skupne države pod vladavino srbske dinastije Karadžordžević.

⁵¹ Aprila 1917 so v Odesi začeli izdajati list *Slovenski jug*, ki je izhajal do leta 1918. V listu so si prizadevali za ustanovitev države južnih Slovanov.

⁵² »Osobito sramotnu ljagu na formiranje II. divizije baca to ...« – *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 42.

Ljudi a osobito doktor prava Čeremov.⁵³ – Na takov način sformirovala se u manje nego mjesec dana II. div.[izija] i gen.[eral] Živković je imao korpus, da njime komandira.⁵⁴ Svakome je bilo jasno, da se takovi »dobrovoljci« ne mogu voditi na front, no Kušakoviću i nije stalo do toga. Njemu je bilo glavno, da generalu dade obećanu diviziju a što će poslije biti, za to se nije nitko brinuo. – Nitko se nije brinuo, kakve će posljedice imati takva nasilja na buduće odnošaje Srba s jedne a Hrvata i Slovenaca s druge strane. Nema sumnje da će svi oni ljudi, koji su bili u Odesi podvrgnuti takvim nasiljima ostati dugo i dugo vremena zakleti neprijatelji Srbije in srpskog naroda. – Tako se dogodilo, da je dobrovoljačka divizija,⁵⁵ mjesto da bude školom bratstva, sloge, ljubavi i pomirljivosti, postao školom i ognjištem međusobne mržnje. U tom je duboka i žalosna tragedija II. div.[izije], koju su opet uz nekoliko pokvarenih elemenata među samim dobrovoljcima, skrivali srbijanski oficiri. – Razumljivo je, da su ovakovi »silovoljci« upotrijebili prvu zgodu, da uteku. Kozaci su imali pune ruke posla, da ih hvataju i vode natrag u njihove pukove i čete, gdje [ih] je naravski čekala stroga kazna.⁵⁶

Srpski dobrovoljački korpus.

I. – Osnovne pogriješke. – Historija srpskog dobrov. korpusa u Rusiji je svakako jedna od najžalosnijih stranica u historiji Jugoslovena. Nema gotovo katastrofe u našoj historiji, koja bi se mogla mjeriti s moralnom katastrofom, do koje nas je doveo ovaj korpus. Itko bi mogao reći unaprijed, dokle će nicati ono otrovno sjeme nepovjerenja, mržnje, zločina i krvi, kojom je našu nacionalnu njivu posipao ovaj korpus. Nikada nije bio nanešen veći udarac prestižu Srbije i čitavoj ideji jugoslavenskog ujedinjenja. – Najžalostnije i najstrašnije je svakako to, da nikada i nigdje nije bio upotrebljen veći kapital idealizma, zanosa, požrtvovnosti i junaštva. No sav taj [ogromni]⁵⁷ kapital propao je uzalud, jer je šaka pokvarenih ljudi gledala, da se utovi na račun tuđe požrtvovnosti, tuđih patnja i tuđe krvi. – Podrobna historija ove velike škole zločina zapremiće danas sutra čitave knjige. Za sada mi ne možemo i nećemo da je iznosimo u dugom in potankom nizu groznih i potresnih slika. Mi ćemo samo, da pokažemo glavne pogriješke, koje nisu dopustile, da korpus bude ono, što bi mogao i morao biti. – Korpus je prije svega trebao, da bude manifestacijom volje austrijskih jugoslavena,⁵⁸ da budu slobodni. On je osim toga trebao da bude manifestacijom jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca i dokazom, da oni mogu živjeti i raditi

⁵³ Avstrijske oblasti so v aktu zapisale, da so Čeremova identificirale kot: »Dr. Dragomir Tzeremov«. Prim. OeStA/KA, KM 1918, Abt. 10. Kgf, 10/44 - 4991 - , karton 2182, Nr. 5168.

⁵⁴ »komanduje«. – *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 42.

⁵⁵ »dobrovoljački odred«. – Ibid.

⁵⁶ Tu se odstavek konča, na zgornji levi strani lista pa piše: »Članak iz *Jugoslavije* Nr. 3, Petrograd 9. Ožujka 1917.« Očitno je šlo v rokopisu za napačen vrstni red zapisa, saj se prvi odstavek spodnjega teksta (Osnovne pogriješke) v objavljeni verziji dejansko znajde na začetku prispevka; medtem ko je drugi odstavek, ki govori o kazni in delovanju majorja Perivoja Ilića, v resnici nadaljevanje zgornjega transkripta.

⁵⁷ Besedo najdemo v objavljenem tekstu. – Ibid.

⁵⁸ V časopisu piše: »južnih Slovena«. – Ibid.

zajedno u istoj organizaciji. – Da se oboje postigne, odred se nije smio organizovati jednostrano, niti kao isključivo vojničko niti kako isključivo srpska jedinica. – Kao isključivo vojnička jedinica nije se smio organizovati zato, jer je njegovo političko značenje bilo kud i kamo važnije nego li njegovo vojničko značenje. – Kao isključivo srpska jedinica nije se smio organizovati, pošto je manifestacija jedinstva [sviju] Srba, Hrvata i Slovenaca bila daleko važnija, nego manifestacija jedinstva Srba iz Austrije sa Srbima iz Srbije. – Dogodilo se je međutim ono, što se nije trebalo dogoditi. Korpus se organizovao jednostrano i kako isključivo vojnička jedinica i kao isključivo srpska jedinica. – Posljedica jednostranog srpskog stanovišta bila je s jedne strane, da je u korpus od Hrvata i Slovenaca stupio samo mali dio inteligencije, i vrlo malo ljudi iz nižih slojeva, a s druge strane, da su od Srba u korpus stupili i takovi elementi, koji su se isticali svojom nepomirljivošću prema Hrvatima i Slovencima. – Posljedica jednostranog vojničkog stanovišta bila je s jedne strane, da se nije pazilo koga se prima u korpus, pa je u korpus dopalo mnogo oficira i vojnika, koji po svojim moralnim kvalitetima u korpus nisu padali. – S druge strane nisu se birala sredstva, samo da se privuče što više ljudi i zato se široko operiralo lažima i prevarama svake vrsti. – Tako se u odred sabrala vrlo nehomogena masa. Nastale su svadje i prepirke političke prirode među pristašama jugoslovenskog i ekskluzivno srpskog stanovišta. To se prije svega može kazati za oficire. – Tadašnji slučajni komandanti odreda odlučili su jednim udarcem presjeći sve sporove i početkom aprila 1916. bila je izdana glasovita zapovjed⁵⁹ u kojoj se strogo zabranjuje, da se dobrovoljci bave političkim pitanjima. Time su ljudima, koji su baš radi toga i došli u korpus, jer su se interesovali za politiku, bila postavljena brnjica. – Nekolicina oficira je protestovala. Ti su bili odmah arestovani i odstranjeni iz odreda. Ostali se pokoriše. –⁶⁰

Kazna se redovito sestojala u batinama i zatvoru; no, bilo je domišljatih zapovjednika, koji su nastojali da unesu malo razlikosti u dosadnu jednoličnost kažnjavanja. Tako je n. pr. major Perivoj Ilić, nepokorne vojnike odsudio na smrt. Zatim im je naredio, da svaki sebi iskopa grob, onda ih je privezao i doveo vojnike, koji su trebali, da ih strjeljaju itd. i tako je razigrao s njima komediju smaknuća. No često se komandanti niso ograničili komedijom, nego su ih doista ubijali ili dali ubijati »nepokorne« silovoljce. – Naravski, da je svaki čestiti čovjek bio do dna duše uzrujan nad takvim nasiljima. No protestirati je bilo vrlo opasno, pošto je svakog mogla da stigne ista sudbina, koja je stigla kapetana dobrovoljca Stolfa⁶¹ po narodnosti Čeha, koga su radi takvog protesta dva viša oficira dali na zvjerski način potajno ubiti. – Neki su dobrovoljci pisali o svim tim zločinima nekim Hrvatima in Slovencima, koji žive u Petrogradu i ti su o tom informirali rusku vladu i molili je, da u interesu slovenske stvari ne dopusti takvog postupanja sa slavenskim zarobljenicima. Srećom je tada

⁵⁹ V časopisu: »zapovijest«. – Ibid.

⁶⁰ Od tu naprej v časopisu dejansko teče II. poglavje: *Tragedija I. divizije*.

⁶¹ Avstrijske oblasti so v dokumentu o tem zapisale, da je šlo za nadporočnika Rudolfa Stolfa, pripadnika 40. pehotnega polka. Ob tem v dokumentu piše: »Pro domo: Die Nachricht von d. Ermordung des Oblt Rudolf Stolfa IR 40, liegt bereits vor« (aussage Lt. Litensky IR 78, 10 Mzf. 35894/ 17). O njegovi smrti je torej izjavo podal že poročnik Litensky, pripadnik 78. pehotnega polka.

baš bio pao Stürmer i nastupio svoju kratkotrajnu vladu Trepov.⁶² Bila je određena istraga u sakupljanju dobrovoljaca za II. div.[iziju]. – Srpski se krugovi opravdovali ističući, da su Hrvati i Slovenci izdajice slavenstva itd. – Kako je poznato, ti se krugovi još i danas drže ove taktike. Rezultat je bio taj, da je ruska vlada odredila neka se u buduće otpremaju u Odesu samo oni zarobljenici, koji izjave volju, da stupe u dobrovoljce. Time se barem postiglo, da se nisu nastavili zločini i nasilja. To dakako nije bilo po čudi dr. Jambrišaku, pošto se isti spremao, da dade mobilizovati⁶³ sve zarobljenike Jugoslavene i govorio, da sve ono što se je dotle radilo, »nije ništa prema onom, što će on provesti.« –

Viri in literatura

Arhivski viri:

- Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) / Kriegsarchiv (KA):
 - Kriegsministerium (KM) 1918.
 - ÖStA/KA, Qualifikationslisten (Quall).

Časopisni viri:

- *Ilustrirani Slovenec*, 29. 6. 1930, 205, »V znamenju vidovdanskih tradicij. Jugoslavanski vojni prostovoljci.«
- *Jugoslavija*, 8. 10. 1916.
- *Jugoslavija*, 9. 7. 1917
- *Militär-Zeitung*, 13. 11. 1876, 599. Pridobljeno 23. 11. 2015. <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=mil&datum=18760913&seite=7&zoom=33&query=%22Mocnay%22&provider=P03&ref=anno-search>.
- *Pester Lloyd*, 25. 4. 1897.
- *Seznam izgub (Verlustliste)*, Nr. 540, 22. 3. 1917, 4. Pridobljeno 24. 11. 2015. http://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/AC08513816_Verlustliste_Nr_0540/4/.
- *Wiener Zeitung*, 16. 5. 1897.

Elektronski viri:

- *Qualifikationslisten*. Pridobljeno 23. 11. 2015. <http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=3064>.
- *Miroslav Krleža*. Pridobljeno 23. 11. 2015. <http://www.lzmk.hr/images/krleza/zivotpis%20krleze%20iz%20krlezijane.pdf>.
- *Boris Vladimirovič Stürmer*. Pridobljeno 23. 11. 2015. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/shturmer_boris_vladimirovich.

Literatura:

- Bjelajac, Mile S. *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije; Dobra, 2004.
- Demetrović, M. »Jambrišak Milivoj.« V: *Enciklopedija Jugoslavije, 4. knjiga*, 455. Zagreb, 1960.
- Micić, Milan. *Srpsko dobrovoljačko pitanje u velikom ratu (1914–1918)*. Novo Miloševo: Banatski kulturni centar; Beograd: Radio-televizija Srbije, 2014.
- Pichlik, Karel. *Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni*. Ljubljana: Borec, 1968.

⁶² Alexander Fjodorovič Trepov (1862–1928), predsednik ruske vlade od 23. 11. 1916 do 9. 1. 1917.

⁶³ »Mobilisati«. – *Jugoslavija*, 9. 7. 1917, 43.

- Pleterski, Janko. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914-1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.
- Popović, Nikola. *Jugoslovenski dobrovoljci u Rusiji 1914-1918, zbornik dokumenata*. Beograd: Udruženje dobrovoljaca, 1977.
- Rachamimov, Alon. *POWs and the Great War: captivity on the Eastern front*. Oxford; New York: Berg, 2002.
- Sekulić, Milisav. »Slovenski dobrovoljci v srpskih osvobodilnih vojnah 1912-1918.« *Vojaška zgodovina*, št. 1 (2010): 7-55. Pridobljeno 24. 11. 2015. http://freeweb.t-2.net/Vojastvo/dok/Zbornik17_dobrovoljci.pdf.
- Turk, Ernest, Josip Jeras in Rajko Paulin. *Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije*. Ljubljana; Maribor: Samoza. Sreskih organizacij Saveza ratnih dobrovoljaca Jugoslavije, 1936.

Miha Šimac

A FRAGMENT FROM THE VIENNA WAR ARCHIVES: AN ARTICLE FROM
JUGOSLAVIJA 1917

S U M M A R Y

Various documents related to Austro-Hungarian soldiers returning from captivity in Russia are kept in the War Archives in Vienna. While researching at this institution, I came across an interesting description sent to the War Ministry on 25 June 1918. Enclosed was a manuscript sent to the Censorship Office by a Hungarian Captain Emil Mocnay, a member of the 25th Royal Hungarian Landwehr Regiment who was returning from Russia. This report describes some of the crucial episodes from the life of the Volunteer South-Slavic (südslavischen) Army in Russia in 1916-1917, into which prisoners of war were conscripted.

On the basis of a short report found in this document, additional research has revealed that this manuscript is actually an unsigned article published in one of the editions of the newspaper *Jugoslavija – organ Slovencev*, published in Russia throughout 1916 and 1917. It is still unclear whether the author of this piece was actually the aforementioned Captain, or if the Captain simply copied the article for use on some later occasion. The manuscript found in the Archives is included in this contribution, and a relevant comparison is made with the newspaper it was originally published in (with the printed version). The archival document, discovered by chance, brings nothing particularly new for the contemporary researchers. However, it nevertheless represents an encouragement that – on the basis of such documents – some light should also be shed on the outlook of the Habsburg authorities on the very formation of volunteer units in Russia and elsewhere.

